

c) vokalni arhaizmi prilagođeni su ili su u fazi prilagođavanja vokalnoj harmoniji, za što je kod Büttnera karakterističan grafem ü na mjestu /i/, npr. Büttner: *ghel beri; beride juvarlandy; artük* (Meninski: *berü*, s. 126; *artuk*, s. 125),

d) /g/ u intervokalnoj poziciji na kraju i početku sloga prelazi u /ğ/ (u izgovoru [j]), npr. Büttner: *meier allah bu sullumkiarlary görmes* (Meninski: *meğ'er*, s. 139) i dr.

Büttner se u Zemunu vjerojatno imao prilike susresti i sa živim jezikom, ali to, kako će još biti obrazloženo, vjerojatno nije bio zapadnorumelijski turski. Sadržaj njegove knjižnice pokazuje da je imao vrlo široke filološke interese. Na to upućuju i bilješke u rječniku i ostalim tekstovima, koje su, osim njemačkog, pisane i latinskim, talijanskim te francuskim jezikom. U tom se kontekstu ne čini nemogućim da se i njegova veza s turskim mogla velikim dijelom temeljiti na pisanim izvorima.

Činjenica da je imao prilike koristiti i Holdermanna dodatna je ilustracija načina na koji je njegovao svoj jezik. Treba naglasiti da je ta gramatika objavljena 1730. godine u Istanbulu, a Büttner ju je po svemu sudeći koristio u Zemunu već dvadesetak godina kasnije.

Razina Büttnerovog poznavanja turskog jezika prilično je visoka (*gramatičke cjeline* uspješno je svladao sve do sintaktičke razine²⁵) zbog čega je sigurno da se turskim jezikom dugo bavio, i vrlo ga je vjerojatno počeo učiti još u Njemačkoj. Moguće je da je upravo stoga i bio izabran za župnika u Zemunu, na granici s Osmanskim Carstvom. Kad se pak razmišlja o njegovoj motiviranosti za bavljenje turskim jezikom i pisanje rječnika, o kojoj se danas doduše može samo spekulirati, treba imati u vidu činjenicu da cijela ova ostavština ostavlja dojam da ju je pisao disciplinirani, daroviti i oduševljeni filolog i poliglot²⁶. Pitanje kakav je cilj imao sa svojim Rječnikom i koju mu je svrhu namijenio ostaje i dalje neodgovoreno.

1.6. Kako je Büttner pisao Rječnik

Kad se ima u vidu opseg Rječnika i uredenost njegove lijeve strane, možemo pretpostaviti da je njegova njemačka strana preuzeta iz nekoga drugog rječnika. Tome u prilog idu i natuknice na njemačkome koje su ostale neprevedene: *Adjutant* (6), *Gefrieren* (49), *Gelenck am finger* (50), *Gugu* (54), *Hausen-fang* (57), *Lerche* (67), *Musicanten* (71), *Süd. mittag* (99), *Todten-trugel* (102), *Triumph* (103), *Überschrift* (106), *Ver-mächtnis* (109)²⁷; Büttner se tijekom pisanja očito nije mogao sjetiti kako ih prevesti

25 Ako njegovu razinu usporedimo sa današnjim programom npr. zagrebačke Turkologije, Büttner bi bio na razini studenata treće godine, *prvostupnika*.

26 Kao ilustracija ovomu: uz glagol *ehmalük etmek* (zanemariti, pustiti) kao primjer je dodana rečenica: *Ehmalük etmem, jasarüm*. (Neću prestati pisati, neću zanemariti pisanje.)

27 Zanimljiva je natuknica na str. 49 u kojoj je glagol ostao bez infinitivnog oblika, ali je pravilno upotrijebljen u rečenici: "*Gefrieren*. 0. *die Donau ist gefroren*. Duna dongmusch."

(v. ilustraciju br. 7). Naknadan prijevod dobile su, moguće, i sve one natuknice u kojima prijevod na turski (uz eventualne dopune i proširena značenja) izlazi izvan retka koji je za tu natuknicu predviđen.

Način na koji je pisao rječnik dijelom se vidi prema sveščiću 4. Prvih osam stranica toga sveščića ispunjene su popisima riječi, od kojih su posebno zanimljive prvih šest: na njima su popisane natuknice za slova W i Z (natuknice su na njemačkom, a prijevod na turskom, s mjestimičnim pojašnjenjima na latinskom), koje nalazimo i u Rječniku. Međutim, u ovom su sveščiću veoma neuredno popisane, tako da ovaj popis izgleda kao pripremni rad za pisanje Rječnika (v. ilustraciju br. 8). Uz sporadičnu razliku u načinu zapisivanja (pr. S4: *ditremek* : R 122: *titremek*; S4: *jumušak* : R 122: *jumuschkak*), u Rječniku su neke natuknice dopunjene, npr: S4: *Ziegel. Tach-ziegel. kier/e/mid.* : R 123: *Ziegel. Tach-ziegel. kieremid. ziegel zum mauer. Duwla.* U Sveščiću je natuknici na str. 3: *Zahnloß. Disch-sys. Dišleri Dökülmisch* dodan i glagol *dökülmek* pojašnjen sljedećim primjerima: *Agacsdan jobraklar döküldy. Kessenden aghcsem döküldü. Usdume csok adam töküldü. Ne dökülürsünus üsdüme? Sinekleri üsdüme döküldüler. Ne düşersyn üsdüme?* U Rječniku prva dva od ovih primjera nalazimo uz natuknicu *Fallen* (42), a ostale uz *Überfallen* (105). Jednako tako, u Sveščiću (4) nalazimo sljedeću natuknicu: *Zerlassen. Eritmek. neut. Erimek. Zergehen. Bu hastalükda csok eridüm.* U Rječniku navedena rečenica dolazi s natuknicom *abzehren* (5). I pored ovih natuknica iz sv. 4, u rječniku se može primijetiti da se neke sintagme i rečenice pojavljuju na nekoliko mjesta, uz manje razlike u transkripciji, npr. na s. 26: *ko sabat koininda tursun.* (uz natuknicu *Busem*) i na s. 66: *Ko sabat koininda toursun.* (uz natuknicu *Lassen*). Usporedive su i natuknice sa 13. i 80. stranice:

s. 13: *Ausrichten, ein geschäft.* Togrutmak. kotarmak. *Ich hab meine sach ausgericht, richtig gemacht.* benim ischümi togrutdum. *richte mir diese sach aus.* bu ischymi kotar.

s. 80: *Richtig machen. ausrichten.* Togrutmak. kotarmak. *Ich habe meine Sache ausgericht.* Benüm ischymi togrutum. *mach mir diese meiner sache richtig.* Bu ischymi kotar i dr.

Pronalazak te radne verzije isključuje mogućnost da je Büttnerov rječnik nastao pukim prepisivanjem iz kojega drugog rječnika. Naime, da je Büttner samo prepisivao drugi rječnik, ne bi bilo potrebe za prijelaznom verzijom, pogotovo ako se uzme u obzir da je rječnik vrlo obiman pa je prepisivanje zacijelo zahtijevalo i dugo vremena i mnogo papira. U rječniku su tijekom prepisivanja prema njemačkom abecednom redu dodane još neke natuknice u kojima se ne može ustanoviti nikakva razlika u načinu transkripcije u odnosu na ove koje se nalaze i u Sveščiću 4, što znači da ih je sve sastavila ista osoba. U jednoj od tih dometnutih natuknica spominje se Beograd, pa je to jedan od primjera po kojima se rječnik može smjestiti u prostor u kojemu je nastao:

Zutragen sich. Suhur olmak. *zu Belgrad hat sich was zu getragen, daß 2 regimenter mit einander angefangen zu streitz, zu krieg.* Belgradda bir schei ~ bir isch suhur oldy ki iki orta csenghe csikdiler (125).

Na nekoliko mjesta natuknicama u sveščiću dodane su i riječi koje im ne pripadaju, ali ih se Büttner očigledno sjetio naknadno ili tijekom pisanja. One se u rječniku uglavnom nalaze uz pripadajuće natuknice. Pod slovom Z se nakon natuknice *Zimbal. Cembalo.* (s. 5) nalaze pobrojani nazivi petnaestak drugih glazbala (tako da je prvo dana imenica na turskom, a nakon toga prijevod i pojašnjenje na njemačkom) koji se u rječniku nalaze dodani nakon natuknica koje počinju slovom I (vjerojatno zato što ih objedinjuje imenica *Instrument*). Riječima i rečenicama na turskom koje u sveščiću nisu prevedene na njemački u rječniku je dodan prijevod ili pojašnjenje (npr. natuknica *Zischen.* fslamak. yslük csalmak. *pfeiffen.* (S. 4. 5.²⁸) u rječniku glasi *Zischen.* fslamak. yslük csalmak. *mit dem maul pfeiffen.* (123) i sl.).

Po svemu navedenom najvjerojatnija pretpostavka o načinu na koji je rječnik nastajao jest da je Büttner njemačku stranu sastavio po uzoru na neki drugi rječnik, natuknice preveo na turski, a zatim sve još jednom prepisao²⁹. Sve navedeno pokazuje da se Rječnik može smatrati autorskim djelom, kao i to da je Büttnerova razina poznavanja jezika bila dovoljno visoka da je mogao započeti i dovesti do kraja tako velik rad.

1.7. Transkribirani tekstovi – povijest i perspektive

Posljednji opširniji bibliografski pregled područja osmansko-turskih izvora pisanih nearapskim pismom napisao je Hazai 1990. godine³⁰. Odmah na početku Hazai je izrazio svoje protivljenje terminu “transkribirani tekstovi” i kao ispravan predložio termin “Denkmäler in nicht-arabischer Schrift” (Hazai, 1990: 63). Taj termin, iako je prikladniji, nije zaživio, vjerojatno zbog toga što je duži. Zato je i u ovom radu korišten stariji termin.

Prvi radovi koji su ukazali na veliku važnost *transkribiranih* tekstova kao izvora za historijsku gramatiku turskog jezika javljaju se početkom 20. stoljeća (Karl Foy: *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gotischen Lettern*, 1902). U prvoj polovici prošloga stoljeća uslijedilo je nekoliko studija posvećenih izvorima iz 15. i 16. stoljeća. Toj su vrsti tekstova 1950-ih i 1960-ih poseban interes posvetili mađarski turkolozi,

28 Kratica za: sveščić, broj sveščića, broj stranice.

29 U popisu njegovih knjiga nalazi se samo jedan rječnik u kojemu je lijeva strana njemačka. Naslov mu je *Dictionarium Germanico Hebraicus*, ali nije navedeno ni mjesto ni godina izdanja (što može značiti da je također bio u rukopisu), pa još nije ustanovljeno o kojemu je rječniku riječ.

30 Hazai, György: *Die Denkmäler des Osmanisch-Turkeitürkischen in nicht-arabischen Schriften, Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, Teil I, Budimpešta 1990; s. 63-73.